

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КРИВЕНКО Ганна Леонідівна

УДК 81'373.22 (111+161.2) : 81-115

**ЗООСЕМІЗМИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ:
СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНИЙ
І ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

Спеціальність 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загального та українського мовознавства Київського національного лінгвістичного університету, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Кочерган Михайло Петрович,
Київський національний лінгвістичний
університет, кафедра загального та українського
мовознавства, професор-консультант

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Денисова Світлана Павлівна,
Київський національний лінгвістичний
університет, кафедра теорії та практики
перекладу, завідувачка кафедри, професор

кандидат філологічних наук, доцент
Кислицина Наталія Миколаївна,
Таврійський національний університет
ім. В.І.Вернадського, кафедра теорії
і практики перекладу та соціології, доцент

Провідна установа: Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України

Захист відбудеться “20” жовтня 2006 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.054.02 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) філологічних наук при Київському національному лінгвістичному університеті (03150 МСП, Київ-150, вул. Велика Васильківська, 73).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського національного лінгвістичного університету (вул. Велика Васильківська, 73).

Автореферат розісланий “16” вересня 2006 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
професор

О.М.Кагановська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Міжмовне зіставлення одиниць лексичного рівня має на меті вивчення своєрідності концептуалізації світу в різних національних мовах (Е.Косеріу, В.Г.Гак, Ю.О.Жлуктенко, М.П.Кочерган, В.М.Манакін). Включення сучасних семантичних досліджень до когнітивної парадигми наукових знань дозволяє вивчити характер систематизації, категоризації та концептуалізації відображеного в мові людського досвіду через аналіз значень мовних одиниць із залученням лінгвокультурних даних (А. Wierzbicka, G.V. Palmer, E.E. Sweetster).

Інтерпретативний характер мовних картин світу, що виявляється зокрема під час зіставлення семантики одиниць лексичного рівня, відображає специфіку національного сприйняття і свідчить про своєрідне бачення навколишнього світу представниками різних етносів. Особливості національної специфіки семантичної структури лексичних одиниць виявляються під час міжмовного зіставного аналізу етноконцептів (Т.В.Цив'ян, О.О.Селіванова) – фрагментів знання про світ, обсяг яких є спільним для більшості мовців та зрозумілий усім носіям мови. Етноконцепти, що відображають сприйняття й осмислення етносами взаємодії людини з тваринним світом, реалізуються в мові через **зоосемізми** – назви тварин у переносному значенні, що характеризують людину та її контакти з фауною.

Лінгвістичні дослідження номінативних одиниць з анімальним компонентом проводилися як на матеріалі окремих мов, так і в міжмовному зіставному аспекті з метою висвітлення етимології зоонімів (Л.А.Булаховський, О.М.Никончук, J. Rosenthal) та принципів їхньої мотивації (М.М.Гінатулін, Г.І.Богуцька, D. French). Привертали увагу вчених і питання переносного значення назв тварин, найчастіше у складі фразеологізмів, які переважно розглядалися в межах традиційної семантики з акцентом на типові конотації (М.І.Черемісіна, Ю.Л.Лясота, О.В.Парій), номінативно-прагматичні особливості (Л.В.Жердева, В.В.Тимофєєва), фразеологічну активність (С.В.Голяк), регіональну варіативність (Л.Д.Почепцова), особливості перекладу (С.І.Сотникова, Т.Ф.Желтухіна). Останнім часом простежується тенденція досліджувати переносні назви тварин у лінгвокультурному аспекті (І.О.Голубовська, Т.І.Гончарова, Н.Д.Петрова). Разом з тим, переважній більшості наукових робіт з цієї проблематики бракує звернення до внутрішньої форми лексичних і фразеологічних одиниць, урахування мовних і позамовних чинників під час аналізу семантики зоосемізмів та спрямованості на вирішення проблеми моделювання вербалізованих знань, об'єктивованих у лексиці й фразеології з анімальним компонентом.

Актуальність обраної теми зумовлена, по-перше, орієнтованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення особливостей мовної концептуалізації знань та уявлень людини про довкілля, по-друге, необхідністю виявлення національної специфіки та міжмовних подібностей у семантиці лексичних одиниць в англійській

і українській мовах, по-третє, встановлення закономірностей функціональних змін, які супроводжують перенесення значень назв тварин, у неспоріднених мовах.

Здійснене дослідження виконано в межах **наукової теми** “Проблеми зіставної семантики”, що розробляється на кафедрі загального та українського мовознавства Київського національного лінгвістичного університету (тему затверджено вченою радою КДЛУ, протокол № 6 від 27.01.1997 р.). Проблематика дисертаційного дослідження пов’язана з колом питань, які охоплює держбюджетна наукова тема Міністерства освіти і науки України “Динаміка функціонування фонетичних, граматичних і лексичних одиниць: когнітивний і комунікативно-прагматичний аспекти (германські, романські й українська мови)” (тему затверджено вченою радою КДЛУ, протокол № 5 від 24.01.2000 р.).

Метою дослідження є встановлення закономірностей мовної об’єктивації зоосемічного фрагмента картини світу в англійській і українській мовах на підставі виявлення семантико-когнітивних і функціонально-прагматичних особливостей англійських та українських зоосемізмів у зіставному аспекті.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- визначити зміст, статус й онтологічні властивості зоосемізмів, які актуалізують в англійській та українській мовах взаємодію концептосфер (термін Д.С.Лихачова) ЛЮДИНА і ТВАРИНА;
- зіставити семантичну структуру національно-специфічної лексики й фразеології з анімальним компонентом в англійській та українській мовах;
- змоделювати відношення між концептосферами ЛЮДИНА і ТВАРИНА, які представляють знання про взаємодію людини з тваринним світом;
- установити типологічні ознаки англійських і українських зоосемізмів, що покладені в основу порівнянь референта-ЛЮДИНА з корелятом-ТВАРИНА;
- класифікувати мовні засоби творення англійських і українських зоосемізмів, виявити особливості їхнього функціонування та прагматичний потенціал;
- охарактеризувати рівень вмотивованості зоосемізмів у досліджуваних мовах;
- з’ясувати національну специфіку й міжмовні подібності у засобах відображення якостей людини за допомогою зоосемізмів в англійській і українській мовах.

Об’єктом дослідження є зоосемізми – закріплені в системі мови переносні значення назв тварин, які об’єктивують в англійській і українській мовах типізовані знання та уявлення про фауну в проекції на людину.

Предметом дослідження є зіставлення семантико-когнітивних і функціонально-прагматичних особливостей зоосемізмів в англійській та українській мовах.

Матеріалом дослідження слугує корпус лексики й фразеології з анімальним компонентом (близько 1200 одиниць в англійській і близько 900 одиниць в українській мові), укладений шляхом суцільної вибірки з англійських й українських тлумачних, фразеологічних, етимологічних та інших словників, як-от

Speaking of Animals: Dictionary of Animal Metaphors (1995), Словник української мови (1970-1980), Словник фразеологізмів української мови (2003) тощо.

Для вирішення поставлених завдань використовуються **методи** компонентного аналізу, концептуального аналізу, кількісного аналізу та зіставний метод. *Метод компонентного аналізу* застосовується з метою встановлення обсягу лексичного значення зоосемізмів. Для моделювання лінгвокогнітивних відношень між досліджуваними концептосферами використовується *метод концептуального аналізу*, зокрема методики фреймового аналізу (за С.А.Жаботинською) й аналізу в термінах семантичних ролей (Ч.Філлмор, В.Чейф, Р.Шенк) та в термінах концептуальних метафор (Дж.Лакофф). *Кількісний аналіз* залучено для підтвердження типовості тих чи інших тенденцій у вербалізації досвіду контактів людини з тваринами. *Зіставним методом* ми послуговуємося для виявлення розбіжностей і подібностей у семантиці та функціонуванні англійських і українських зоосемізмів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше здійснено комплексне зіставлення лексики та фразеології з анімальним компонентом, що описує людину, на основі залучення лінгвокогнітивного підходу й лінгвокультурологічних даних. Виявлено типові лінгвокогнітивні моделі взаємодії досліджуваних концептосфер. Установлено семантико-когнітивні механізми експліцитної та імпліцитної референції до тварин у лексиці та фразеології досліджуваних мов, а також класифіковано типологічні ознаки для порівняння людини і тварини. Новим є виявлення феномену перекатегоризації зоосемізмів у зіставному аспекті.

Результати дослідження становлять **теоретичне значення** для розвитку зіставної лексикології, оскільки уточнюють зв'язок між фрагментом концептуальної картини світу, що охоплює знання та уявлення людини про тварин, і зоосемічним фрагментом мовної картини світу, представленим переносними значеннями назв тварин. Виявлені чинники семантичного і функціонального ізо- та аломорфізму англійських й українських зоосемізмів можуть бути враховані в типологічних дослідженнях мов. Застосоване в дисертації моделювання відношень між наведеними концептосферами вможливує поглиблений аналіз способів концептуалізації знань людини про довкілля.

Практичне значення дослідження визначається можливістю використання його результатів як у теоретичних курсах з лексикології (розділи “Словотвір” і “Фразеологія”), стилістики (розділ “Стилістична семасіологія”), порівняльної типології англійської та української мов (розділ “Типологія лексичних систем англійської та української мов”), так і на заняттях з практики англійської та української мов у вищих навчальних закладах, для написання наукових робіт з типології. Фактичний матеріал може бути включений до тлумачних і фразеологічних словників.

Апробація результатів дослідження здійснена на чотирьох міжнародних конференціях: “Проблеми зіставної семантики” (Київ 1999, 2005 рр.), “Мова і культура” (Київ 2003 р.), “Linguarum VIII” (Київ 2000), а також на науково-звітній конференції 1999 р. у Київському державному лінгвістичному університеті.

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено в п'яти наукових статтях авторки, опублікованих у фахових виданнях ВАК України. Загальний обсяг публікацій становить 2, 93 др. арк.

Структура й обсяг роботи. Дисертаційне дослідження загальним обсягом 230 сторінок, з яких 198 сторінок – текст дисертації, складається зі вступу, трьох розділів з висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (367 позицій, з них 134 – іноземними мовами) та джерел ілюстративного матеріалу (29 назв). Дисертація містить 4 рисунки і 6 таблиць.

У **вступі** окреслено загальний напрям дослідження, його об'єкт, предмет, мету, завдання, обґрунтовано актуальність, наукову новизну, теоретичне та практичне значення, сформульовано основні положення, що виносяться на захист.

У **першому розділі** уточнено природу і статус зоосемізмів, а також передумови їхнього утворення в мові. Визначено принципи і параметри зіставного аналізу зоосемізмів в англійській та українській мовах та викладено основні теоретичні засади дослідження.

У **другому розділі** зіставлено англійський та український зоосемічні фрагменти картини світу, встановлено типи відношень між концептосферами ЛЮДИНА і ТВАРИНА, побудовано лінгвокогнітивні моделі, що лежать в основі створення лексики та фразеології з анімальним компонентом, класифіковано ознаки для порівняння людини з тваринами в англійській та українській мовах.

У **третьому розділі** зіставлено функціональні й прагматичні особливості зоосемізмів в англійській та українській мовах. Зокрема розглянуто явища функціональної переорієнтації та деривації, на підставі чого виявлено національні розбіжності й міжмовні подібності досліджуваних одиниць, виділено прагматичний компонент, який потенційно зумовлює особливості використання зоосемізмів, проаналізовано мотивацію оцінного значення та динаміку аксіологічних змін зоосемізмів.

У **загальних висновках** підсумовано результати проведеного дослідження й подано перспективи подальших досліджень з обраної проблематики.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Розділ 1. “Методологічні засади дослідження зоосемізмів”. Зіставлення зоосемізмів в англійській і українській мовах, представлених як окремими лексичними одиницями, так і в складі усталених порівнянь і словосполучень, фразеологізмів та усталених виразів у формі речень (далі – МОВН, тобто мовні одиниці вторинної номінації), ґрунтується на принципах когнітивізму,

етноцентризму, антропоцентризму, аксіологічності, функціоналізму, прагматизму (О.С.Кубрякова, Ю.Д.Апресян, О.О.Селіванова) та екологізму (А.Goatly, А.Fill).

Поєднання досягнень традиційної й когнітивної семантики в сучасних мовознавчих студіях і залучення лінгвокультурних даних дозволяє провести комплексне дослідження лексичного значення та встановити системні відношення між його компонентами в семантичній структурі зоосемізмів. Такий підхід уможлиблює моделювання відношень між складниками концептосфер ЛЮДИНА і ТВАРИНА, а також пояснення особливостей сприйняття людиною живої природи, що знайшло відображення в мовній картині світу.

Мовна картина світу, що розуміється як певним чином організований, структурований простір, або “внутрішній лексикон” (О.С.Кубрякова), представлений у семантиці мовних знаків та їхніх відношень, включає універсальні, етнічні й індивідуальні компоненти. Універсальні компоненти простежуються в мові як загальнолюдському феномені, етнічні – у мовах певних культурних соціумів, а індивідуальні компоненти є результатом розумово-мовленнєвої діяльності конкретного індивіда. Етноконцепти є частиною фонових знань етносу. Вони не потребують верифікації і спираються на культурні стереотипи й апріорний мовний досвід, проте можуть суперечити реальному досвіду контактів людини з навколишнім середовищем.

Порівняння людини з твариною в сучасних англійській і українській мовах ґрунтується як на об’єктивному досвіді спостереження і контактів з тваринами, так і на інтерпретованих культурою уявленнях, найдавніші з яких є відлунням тотемного вірування в перехід якостей тварини до людини внаслідок взаємодії. Низці тварин приписували надзвичайні властивості – надприродну силу, витривалість, мудрість, – що були бажаними для людини. Для набуття цих якостей людина імітувала поведінку тварини, виконувала ритуальні дії, йменувалася на честь тварини. Сучасні англійські та українські зоосемізми, в яких людині приписуються зовнішня подібність, характер або поведінка тварини, вказують на особливості прадавнього міфічного мислення і тотемних уявлень.

Термін “антропоцентризм” має два аспекти: в ширшому розумінні антропоцентризм є характеристикою картини світу в цілому і передбачає сприйняття й оцінку довколишнього світу з позиції людини в термінах ряду бінарних опозицій (корисне / некорисне, гарне / негарне, істівне / неістівне тощо) (Е.Leach). У вузькому розумінні антропоцентризм є “людським фактором” мовної картини світу (В.М.Алпатов, Ю.Д.Апресян, Б.О.Серебренніков), де мова фіксує інформацію, значущу для людини (А.Wierzbicka). Антропоцентризм у значенні домінування людини над природою виступає як антипод екологізму і має в сучасній науковій думці (Ф.Капра, А.Fill, В.Noske) виразну негативну конотацію.

Спільний європейський антропоцентризм та деєкологізація мовної картини світу виявляється у протиставленні **людина – тварина**, що розглядається як

сегмент ширшої опозиції **культура – природа** (S.Baker, E.Lawrence, B.Noske, K.Thomas). Прикладом деєкологізації англійської й української мовних картин світу є антропологічна оцінка тварин з огляду на їхню господарську корисність/некорисність, закріплена у словникових дефініціях: *mouse – a small rodent, especially of the genus Mus, infesting houses* – пор. *пацюк – шкідливий ссавець родини мишоподібних*. Наявні в обох досліджуваних мовах зоосемізми із негативною конотацією, яка обумовлюється не стільки зарахуванням людини до класу тварин, скільки відокремленням її від себе як іншої, недостойної належати за певним показником до класу людей: *to be as blind as a bat* – пор. *сліпа курка*; *to be as dead as a mackerel (herring)*; *вишептатися як рак у торбі*.

Разом з тим, в українській мові виокремлюється група зоосемізмів, які використовуються як пестливі звертання до матері, сестри, коханої, коханого, дитини: *зозулечка, ластівочка, лебідонька, сокіл, пташа, зайченятко, котенятко* тощо. Таке явище майже не має аналогів в англійській мові за винятком одиничних слів (*kitten, ducky*), що вказує на відмінності в зоосемічному фрагменті англійської й української мовних картин світу.

Багатозначністю та фразеологічною активністю в обох мовах вирізняються назви тих тварин, з якими людина має найтісніші контакти, а саме, домашні улюбленці (*dog; cat; собака; кіт*), свійські тварини (*horse; pig; bull; кінь; свиня; віл*) і птиця (*chicken; курка*). За ними йдуть назви представників дикої природи, що оточують помешкання людини чи живуть у полі, лісі, річці (*snake; rat; bee; worm; змія; муха; миша; ворона; рак*), а також дичина, на яку людина полює (*deer; rabbit; вовк; лис*). Відмінності у характері багатозначності й фразеологічної активності англійських та українських зоосемізмів пов'язані з традиційною віддаленістю/наближеністю тварин до носіїв мов в об'єктивній дійсності.

З метою відслідковування відображених в англійській та українській мовних картинах світу стосунків людини й тварин у світлі протиставлення екологічного й антропоцентричного підходів (А.Goatly, Ф.Капра) зіставлення англійських та українських зоосемізмів проводилося за двома колами параметрів. **Семантико-когнітивні** параметри включають: зіставлення таксономій англійських та українських назв тварин, що використовуються в переносному значенні для характеристики людини; моделювання відношень між концептосферами ЛЮДИНА і ТВАРИНА з визначенням семантичних ролей актантів “людина” і “тварина” в МОВН з анімальним компонентом; класифікацію ознак для порівняння референта-ЛЮДИНА з корелятом-ТВАРИНА; аналіз способів вираження зоосемізмів та ступінь прозорості посилання на тварину; виявлення концептуальних метафор, що реалізуються в досліджуваних МОВН. **Функціонально-прагматичні** параметри включають вивчення функціональної переорієнтації зоосемізмів та їхньої перекатегоризації, зіставлення словотворчих можливостей зоосемізмів, а також їхніх емоційно-оцінних характеристик.

Розділ 2. “Семантико-когнітивні особливості зоосемізмів в англійській і українській мовах”. На підставі кількісного аналізу **таксономій** англійських та українських назв тварин було виявлено, що деталізація представлення складників зоосемічного фрагмента мовної картини світу в досліджуваних мовах суттєво зростає від переносних значень назв безхребетних тварин (37 в англійській і 28 в українській) до назв хребетних (120 в англійській і 144 в українській). Як в англійській, так і в українській мовах спостерігається тенденція до використання в переносному значенні не назв окремих порід, видів тварин, а назв вищих за зоологічною ієрархією угруповань, наприклад, рід (30 в англійській і 31 в українській), родина (57 в англійській і 53 в українській), ряд (34 в англійській і 31 в українській). Пояснюється така тенденція прототиповістю (E.Rosch, В.З.Дем’янков) зоосемізмів, тобто їхньою здатністю охоплювати найбільш характерні ознаки належних до цього угруповання видів тварин, а також пов’язані з ними культурні стереотипи, що дозволяють означити всю категорію.

Кількість зоосемізмів (204 в англійській і 262 в українській мовах), що використовуються на позначення людини, суттєво перевищує кількість назв видів тварин (157 в англійській і 172 в українській мовах). Причиною такої невідповідності є включення до зоосемізмів назв міфологічних і вимерлих тварин, назв порід та мастей, назв самців, самок і малят тварин, різноманітніше представлених в українській мові, а також інших уточнювальних термінів, конотація яких в переносному значенні нерідко відрізняється від конотації переносного значення видової назви: *кінь, жеребець, шкана* – пор. *horse, filly, thoroughbred*; *півень, курка, курча* – пор. *cock (rooster), hen, chicken*; *бджола, трутень*.

Найсуттєвішими відмінностями в розподілі переносних назв тварин за вагою в системі мови є вищий відсоток назв диких птахів, що використовуються в українських МОВН (25% проти 15% в англійській), незначна різниця у відсотковому відношенні між зоонімами диких (24%) і свійських (18%) тварин в англійській і українській мовах (22% проти 20% відповідно) та переважання в англійській мові зоосемізмів класу плазунів (7% проти 3% в українській), а також кількох типів безхребетних (6% в англійській проти 3% в українській). Такі розбіжності пов’язані з різним досвідом безпосередніх контактів з тваринним світом носіїв англійської й української мов через географічні особливості, а також традиції харчування: *like eating your first oyster; like a boiled lobster; некти раків*.

Аналіз семантичної структури МОВН виявив певні закономірності у вербалізації досвіду контактів людини й тварин, відображених у зоосемічному фрагменті мовної картини світу. Для представлення цих контактів було побудовано чотири базові **концептуальні моделі**: 1) ЛЮДИНА-референт → ТВАРИНА-корелят; 2) ТВАРИНА-референт → ЛЮДИНА-корелят; 3) ЛЮДИНА-референт є ТВАРИНА-корелят; 4) ТВАРИНА-референт є

ЛЮДИНА-корелят. Дві перші моделі схематизують взаємодію людини й тварин, відношення володіння і родо-видові зв'язки, вербалізовані в МОВН; дві інші моделі ілюструють асоціативні зв'язки між людиною й тваринами, що є підґрунтям для порівняння чи уподібнення. Відповідно, складники двох перших моделей пов'язані між собою відношеннями *суміжності*, а складники решти – відношеннями *подібності*.

Когнітивним підґрунтям для утворення зоосемізмів є мапування концептуальних сфер ЛЮДИНА і ТВАРИНА, причому концептосфера розуміється нами як психоментальний простір (В.М.Манакін), структурований етнічно забарвленими одиницями знань – етноконцептами. Для дослідження відношень між концептосферами ЛЮДИНА і ТВАРИНА, категоризованих чотирма наведеними моделями, ми спираємося на класифікацію фреймів, запропоновану С.А.Жаботинською, та концепцію семантичних ролей Ч.Філлмора, В.Чейфа і Р.Шенка.

1. ЛЮДИНА-референт → ТВАРИНА-корелят схематизує різноманітні форми *взаємодії* людини й тварин та структурується акціональним фреймом: ХТОСЬ “людина” ІСНУЄ ДІЮЧИ на ЩОСЬ “тварина”. Роль суб'єкта “людина” в наведеній моделі залишається незмінною – це виконавець дії, а види семантичних відношень між предикатом і лексемою, що займає позицію об'єкта, визначаються семантичною роллю останнього.

Найчисельнішою в обох мовах виявилася група МОВН, де актант ТВАРИНА виступає в семантичній ролі *пацієнса* (132 одиниць в англійській і 71 в українській мовах). З метою дослідження стереотипних контактів людини й тварин, відображених в зоосемізмах, було проаналізовано семантику назв дій, спрямованих на тварину, без урахування їхнього фразеологічного значення.

Досліджувані МОВН було розподілено на 6 типів, де тварина виступає об'єктом докладання фізичної сили людини (*kill two birds with one stone* – пор. *убити/уполовати* двох зайців), споживання (*a toadeater* “підлабузник” – пор. *жабоїд* “лайливе слово”), купівлі/ продажу (*buy a pig in a poke* – пор. *купувати* kota в мішку), маніпулювання (*turn geese into swans* “прикрашати, перебільшувати” – пор. *робити/зробити* з мухи слона (вола, бугая) “перебільшувати, надавати великого значення”), сенсорного сприйняття (*have seen a wolf* – пор. *не бачити* смаленого вовка), догляду (*help a lame dog over a stile* “допомогти у скруті”; *і кішки немає чим годувати* “бути дуже бідним”). Усі досліджувані одиниці з актантом ТВАРИНА у ролі пацієнса в обох мовах ілюструють домінування людини над твариною. Вияв цього домінування є неоднорідним. Контроль над твариною відображається у більшості МОВН (74% одиниць в англійській мові та 72% в українській), за винятком випадків, коли тварина є об'єктом сенсорного сприйняття, а також об'єктом піклування.

У низці МОВН спостерігаються протиріччя між буквальним і переносним значенням. Номінативна одиниця *може волові роги скрутити* позначає насилля над твариною, і така дія має розцінюватися як негативна з погляду глибинної екології (Ф.Капра, А.Fill), проте в переносному значенні назва цієї дії виступає ознакою сили і має позитивну оцінку. Разом з тим, назва такої позитивної для тварини дії як *feed – годувати (feed the fishes – пор. годувати раків “утопитися”)* має виразну негативну конотацію, а результат є смертельним для людини.

У межах акціонального фрейму актант ТВАРИНА також може виступати в семантичній ролі *інструмента*: *когось[і] з собаками не спіймати/ піймати*; *локатива*: *man on horseback*; *бути на коні*; *джерела*: *come (get it) straight from the horse’s mouth – пор. сорока на хвості принесла; від зайця приніс*; *причини або мети*: *see a man about a dog*; *ні за собаку пропасти*; *загинути ні за цапову душу*; *реципієнта*: *throw someone to the lions*; *продати псові очі*. Актант ТВАРИНА в ролі пацієнса в англійських й українських МОВН має кількісну перевагу над актантом ТВАРИНА в інших семантичних ролях, що виражає пасивне становище, відведене тварині людиною, та домінування антропоцентричного погляду в інтерпретації живої природи (див. табл. 1):

Таблиця 1

Семантичні ролі акціонального фрейму моделі ЛЮДИНА→ ТВАРИНА

Акціональний фрейм			
ЛЮДИНА	ТВАРИНА	англійська мова	українська мова
агенс	пацієнс	85,2 %	73,6 %
	локатив / джерело	6,5 %	7,4 %
	інструмент	3,2 %	11,6 %
	причина / мета	3,2 %	3,2 %
	реципієнт	1,9 %	4,2 %

Відношення *володіння* між складниками ЛЮДИНА-референт і ТВАРИНА-корелят структурується трьома субфреймами посесивного фрейму. У першому ЛЮДИНА-референт виступає в переносному значенні у ролі *власника*, а ТВАРИНА-корелят – в ролі *власності*: *have a cow “бути охопленим неспокоєм”*; *мати синицю в жмені “задовольнятися тим, що є”*.

Концептуальний зв’язок *контейнера* і його *вмісту* структурується другим субфреймом і реалізується в англійських та українських МОВН у вигляді ємнісних метафор (container metaphors) (G.Lakoff, J.Grady, M.Turner). Людське тіло або окремі його частини сприймаються як контейнер, а тварини – як його вміст: *to arose/ bring out the tiger in someone – пор. пробуджувати в комусь звіра*. Аналіз зоосемізмів показує, що феномен “втіленого мислення” (embodied mind) (G.Lakoff, J.Grady) забезпечує асоціативну базу для ємнісної метафори. Так, метафори з контейнером *голова* стосуються сфери рацію: *have one’s head full of bees*; *жуки*

у голові у кого або з жуком у голові; метафори з контейнером *серце* пов'язані зі сферою емоцій: *to warm the cockles of your heart*; *залити гробака [в серці]*.

Відношення **частини** й **цілого** між концептосферами ЛЮДИНА і ТВАРИНА категоризуються третім субфреймом посесивного фрейму. Спостерігаються три варіанти партонімічних відношень: ЛЮДИНА-частина є ТВАРИНА-частина: *goose pimples* – *гусяча шкіра*; ЛЮДИНА-ціле є ТВАРИНА-частина: *you're the bee's knees*; *дівчачий хвіст (хвостик)* “залицьяльник, що повсюди ходить за дівчатами”; ЛЮДИНА-частина є ТВАРИНА-ціле: *to ride shank's mares* “на своїх двох” (про ноги), де частина (*feet*) = ціле (*mares*).

Родо-видові відношення між концептосферами ЛЮДИНА і ТВАРИНА, структуровані таксономічним фреймом, виявляються в досліджуваних мовах у випадках, коли на позначення людини використовуються **родові** (*animal, beast; тварюка, звір*) або **видові** назви тварин (*as tenacious as a bulldog; очі забігали, як у сірка*). Сюди ж включаються назви самців, самок і малят тварин, які характеризують людину: *lovesick puppy, vixen; пес, щеня*, а також лайливі слова, що вказують на походження від тварин: *a son of a bitch* – *сучий син*.

2. ТВАРИНА-референт → ЛЮДИНА-корелят. Відношення суміжності в англійських та українських МОВН, віднесених до зазначеної моделі, представлені не так широко (19 і 22 МОВН відповідно) у порівнянні із МОВН моделі ЛЮДИНА-референт → ТВАРИНА-корелят (132 і 71 відповідно), а репертуар семантичних ролей актанта ЛЮДИНА виявився вужчим за репертуар ролей актанта ТВАРИНА. Основну кількість МОВН (16 в англійській і 19 в українській), структурованих акціональним фреймом ЩОСЬ “тварина” ІСНУЄ ДІЮЧИ на ХТОСЬ “людина”, становлять одиниці, де актант “людина” виступає у семантичній ролі **пацієнса**: *to be bitten by the bug; якась муха вкусила*.

3. ЛЮДИНА-референт є ТВАРИНА-корелят формально виражає відношення **подібності** між досліджуваними концептосферами, структуроване компаративним фреймом, де концепт-джерело мапується на концепт-мету (G.Lakoff). Перенесення властивостей тварин на людину спостерігається як в межах однієї області, так і через мапування однієї області на іншу.

Варіативність областей джерела концептосфери ТВАРИНА є вужчою за варіативність областей мети концептосфери ЛЮДИНА. Області мети концептосфери ЛЮДИНА було розподілено на три групи: **фізичні** властивості (13 типів), зокрема РОЗМІР (*fat as a pig; видра* “надзвичайно худорлява жінка”), ФІЗИЧНИЙ СТАН (*as wet as a drowned rat; змерзнути як собака*); **психоментальні** якості (4 типи), зокрема ХАРАКТЕР (*crabby; шуліка*), ІНТЕЛЕКТ (*You silly goose!*; *як баран в аптеці*); **соціальні** характеристики (8 типів), зокрема СТАТУС (*a shop rat; кит* “особа, важлива у певній сфері”), КОНТАКТИ (*a lone wolf; жити вовком*).

У міжаспектних комбінаціях областей мети виявляється низка варіантів. Так, РОЗМІР проектується на ВІК (*small fry* “малі діти”), на СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС (*a fat cat; a big fish; велика птиця*); ВІК проектується на ДОСВІД (*жовтороте пташеня* “молода, недосвідчена людина”); РУХ проектується на ФІЗИЧНИЙ СТАН (*to drop like flies* “мерти як мухи”); ФІЗИЧНИЙ СТАН – на ІНТЕЛЕКТ (*to be as dumb as an ox; a sweat hog*), на ХАРАКТЕР (*to be as slippery (slick) as an eel*) або на ПОЧУТТЯ (*a cold fish; cold-blooded; холодна, як медуза*).

Деякі МОВН структуруються двома чи трьома фреймами. Наприклад, МОВН *знати, чия кішка сало з’їла* ілюструє накладання посесивного й акціонального фреймів на компаративний фрейм: 1) відношення власника і власності – (я знаю, що) ЩОСЬ “кішка” НАЛЕЖИТЬ “чия” ХТОСЬ “людина X”; 2) відношення агенса й пацієнса – (я знаю, що) ЩОСЬ1 “кішка” ДІЄ “з’їла” на ЩОСЬ2 “сало”.

4. ТВАРИНА-референт є ЛЮДИНА-корелят актуалізується у назвах тварин як в англійській, так і в українській мовах, але представлена вона у зоосемічному фрагменті картини світу не як оцінна, а як ідентифікаційна метафора (В.М.Телія): *black widow* – чорна вдова (*Latrodectus mactans*), *praying mantis* – богомол (*Mantis religiosa*).

Експліцитні та імпліцитні зоосемізми було виявлено як в англійській, так і українській мовах. Під експліцитними зоосемізмами ми розуміємо назви тварин у переносному значенні, що пов’язані семантичними й синтаксичними зв’язками з назвою людини в МОВН: *to be as quiet as a mouse* – пор. як миші в норі. Під імпліцитними зоосемізмами розуміються одиниці, що виражають мапування концептосфер ТВАРИНА і ЛЮДИНА, закріплене на семантичному рівні за допомогою певних мовних одиниць, де тварина, з якою порівнюється людина, не називається: *to be / get back in harness* – пор. [іти] в одній упряжці. Сигналами референтної спрямованості імпліцитних зоосемізмів на тварин виступають: назви частин тіла тварин та назви продуктів фізіологічних процесів живих організмів: *to turn tail (and run)* – пор. показувати / показати хвіст (хвоста) кому; *to foam at the mouth* – пор. з піною в роті (біля рота, на губах); терміни, пов’язані з утриманням і використанням тварин для господарчих потреб людини: *have blinkers on* – пор. ходити в шорах; назви місць утримання та проживання тварин: *a coop* “тісне приміщення, що обмежує свободу” – пор. курник “маленьке і незручне приміщення”; звуки, характерні для тварин, які імітує людина: *to grunt; to hum; рохкати; гудіти*. У деяких МОВН звуконаслідувальні дієслова цілком переосмислюються: *to bark at the moon* – вити на місяць; *відгавкуватися* “захищатися від присікування, причіпок”; *to croak* “померти”. Також вказівка на тварину в МОВН може виражатися через опис типової поведінки представників фауни, або через опис типових ситуацій, в яких беруть участь тварини.

За ступенем прозорості референції було виділено три групи імпліцитних зоосемізмів: 1) одиниці, прозорість яких забезпечується специфічністю ознаки: *to*

strain at the leash; to muzzle someone – собака (повід і намордник вказують на собаку); 2) напівпрозорі зоосемізми, що містять посилення на групу тварин із спільною ознакою: *to clip someone's wings* – пор. *підрізати (підтяти і т. ін.)/підрізувати (підтинати і т. ін.)* крила кому – асоціація зі свійською птицею, яку тримають у неволі; *to be bright-eyed and bushy-tailed* – асоціація з твариною, яка має гарний пухнастий хвіст, можливо лис, білка; 3) зоосемізми, в яких посилення на тварину затемнене через високий ступінь узагальнення ознак: *to look (feel) like roadkill; лізти в пащу (в пазурі) до кого; за хвіст та на сонце (на вітер)*.

На підставі аналізу експліцитних та імпліцитних зоосемізмів, що структуруються компаративним фреймом і ґрунтуються на базовій концептуальній метафорі ЛЮДИНА-референт є ТВАРИНА-корелят, було виявлено низку **концептуальних метафор**, спільних для англійської та української мов: АГРЕСИВНА ЛЮДИНА є ХИЖАК: *hawk; shark; beast; звір; вовк; тигр*; ГНОБЛЕННЯ / ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ЛЮДИНИ є ПІДКОРЕННЯ ТВАРИНИ: *to ride roughshod; to muzzle someone; to be caught like a rat in a trap; верхи їздити на комусь; хомут на шию; держати в шорах (поводах)*; РУХ ПО ЖИТТЮ є ПЕРЕСУВАННЯ ТВАРИНИ: *to pussyfoot around* “уникати конфронтації”; *to crawfish* – пор. *назад рачкувати* “відмовлятися від прийнятого рішення, даного слова” – пор. *to weasel out of something* “ухилитися від обов’язків; відмежовуватися від попередніх обіцянок”.

Джерелами метафор є такі сфери контактів людини і тварини, як мисливство і рибальство, сільське господарство, спорт, дозвілля. Сферами мети є не тільки побут, але й політика (*to change horses in midstream* – *змінювати коней на переправі; hounds of hell* “лідери опозиції”; *a lame duck* “непереобраний парламентар, що допрацьовує останні тижні”), спорт (*a boston crab; ластівкою*), військова справа (*cockfight* “легкий бій”; *слоник* “людина у протигазі”), освіта (*teacher's pet; top dog*), бізнес (*a lamb* “той, кого можна легко надурити, особливо на біржі”; *акула*). Отже, семантика зоосемізмів відображає як практичну діяльність людини, що зокрема полягає в утриманні свійських тварин і полюванні на диких, так і світосприйняття, що виражається в міфологізації екзотичних і диких, рідше свійських тварин.

Розділ 3. “Функціональні та прагматичні особливості зоосемізмів в англійській і українській мовах”. Типологічне зіставлення зоосемізмів в англійській та українській мовах крізь призму їхніх функціональних особливостей виявило феномен **переорієнтації** (О.В.Бондарко, А.Е.Левицький) їхніх функцій. Результати аналізу зоосемізмів як функціонально переорієнтованих одиниць в англійській і українській мовах, що стали загальноприйнятими внаслідок їхньої комунікативної й соціальної значущості, вказують на процеси десемантизації, термінологізації/ детермінологізації та ідіоматизації зоосемізмів.

Десемантизація зоосемізмів в англійській та українській мовах характеризується зсувом семантичної та прагматичної функцій, що спостерігається

при переході зоонімів у власні імена та прізвища: *Leonard; Ethelinda* (“благородна” + “змія”); *Wigram* (“битва” + “крук”); *Левко, Лев; Fox; Buck; Сивокінь; Убийвовк*. У назвах спортивних команд (*Toronto Blue Jays, Chicago Bulls*); формувань у молодіжній організації скаутів (*Cub Scout packs; Bobcat Cubs; Wolf Cubs*) або підрозділів міліції особливого призначення (“*Беркут*”, “*Сокіл*”, “*Кобра*”) також зберігається певний асоціативний зв’язок між згадуваними тваринами та зовнішніми ознаками членів цих угруповань (колір спортивної форми) або їхніми характерними властивостями (особливості поведінки).

Зіставлення англійських й українських антропонімів з анімальним компонентом показало, що в обох мовах вони, як й інші зоосемізми, утворилися внаслідок метафоризації та метонімізації, їхня мотивація була прозорою, а прагматична функція полягала не тільки в соціальній індивідуалізації особи, але й у її характеристиці або бажанні запозичити у тварин певні якості. Згодом власні назви ввійшли в загальний ужиток і зрештою частково або цілком десемантизувалися.

Основною семантичною особливістю процесу **термінологізації** зоосемізмів є, з одного боку, втрата ними додаткового стилістичного навантаження, а з іншого боку, переосмислення їхнього денотативного значення. Термінологізовані зоосемізми також актуалізують відношення суміжності та подібності між концептосферами ЛЮДИНА і ТВАРИНА. Наприклад, відношення суміжності лежать в основі утворення зоонімів – назв інфекційних хвороб (близько 100 одиниць в обох мовах), що передаються людині від тварин: *Colorado tick fever* – американська (колорадська) кліщова лихоманка; *louse-borne relapsing fever* – вошивий зворотний тиф тощо. Відношення подібності яскраво ілюструють терміни низки хвороб та патологічних станів, побудовані на аналогії зовнішніх ознак хворого з певними тваринами: *a hare lip* – заяча губа; *to be pigeon-breasted* – курячі груди; *cat’s eye syndrome* – синдром котячих зіниць.

Зворотний процес **детермінологізації** зоосемізмів, особливо імпліцитних, часто супроводжується їхньою ідіоматизацією. Джерелами таких номінативних одиниць виступають терміносистеми мисливства: *on the right/wrong track* – напасти (натрапити, попасти і т. ін.) на слід (сліди); *cast one’s net wide* – наставляти (розкидати, розставляти, плести) тенета (сіті, пастки, сільця); рибальства: *get hooked* – ловитися на гачок; спорту: *an also-ran; in the homestretch*.

Ідіоматизація, тобто набуття словосполученням, подібно до слова, цілісної номінативної функції, є характерним наслідком функціональної переорієнтації назв тварин як в англійській, так і в українській мовах. Процес ідіоматизації зоосемізмів пов’язаний з їхньою метафоризацією, а продукти ідіоматизації несуть знання про національну специфіку народу – носія мови.

Ідіоматизовані зоосемізми ґрунтуються на **міфологізованих сюжетах**, що є результатом образного сприйняття світу: *to have nine lives* – живучий, як кішка; *a*

swan song – лебедина пісня, або на **соціальних сюжетах**, що інтерпретують практичний досвід контактів людини з тваринами та спостереження людини за живою природою: *to milk a cash cow* – пор. *дійна корова*; *like water off a duck's back* – як (мов, наче і т. ін.) з гуски вода.

Вторинна номінація тварин в англійській і українській мовах не обмежується тільки набуттям нового значення. Цей процес може супроводжуватися **деривативними змінами**. Аналіз структури похідних зоосемізмів виявив, що найтипівшим способом їхнього творення в обох мовах є афіксація: *sheepish* – пор. *овечий*; *foxy* – пор. *лисячий*. В англійській мові спостерігаються також конверсія, зазвичай за схемами N→V (*to parrot*), N→Adj (*a wolf boy*), та набуття конвертованими дієсловами за схемою N→V ознак фразових дієслів: *to monkey around*, *to monkey with*; *to bug off*, *to bug out*; словоскладання: *a ponytail*; *raven-haired*. Мають місце перехід словосполучень у складні слова (*to lick like a cat* → *to catlick*; *a high tail* → *to hightail*) і словотворча контамінація (*a head-in-the-sand attitude*; *a lady-or-tiger situation*). В українській мові знаходимо зоосемізми, утворені внаслідок словоскладання (*вовкодух*; *псявіра*). Решта перелічених способів творення зоосемізмів для української мови не є характерними.

Словотворчі процеси призводять не тільки до зміни морфологічної структури назв тварин, обов'язкової для української та факультативної для англійської мови через особливості їхньої будови, а й до **перекатегоризації** та набуття зоосемізмами нових синтаксичних ролей, що виявляються в заміщенні функції називання предмета функцією називання ознаки. Сутність перекатегоризації полягає в тому, що вихідний концепт ТВАРИНА зсувається і специфікує ознаки предметності, якості, дії, способу. Формально ці процеси можна представити двомісною пропозиційною структурою, де логічний суб'єкт “людина” означається логічним предикатом “тварина”. Її варіантами виступають чотири **дериваційні моделі**: 1) **ЩОСЬ “тварина” (ознака) → (переходить на) → ХТОСЬ “людина” (базис)**, що складає основу іменників агентивності: *a harrier* “бігун-учасник кросів”; *a sniper* “влучний стрілець”; *собачник* “посіпака, поплічник”; 2) **ТАКЕ “тварина” (ознака) → ХТОСЬ “людина” (базис)**, за якою утворено низку прикметників, що вказують на схожість людини з твариною: *to be dovish* “бути миролюбним” – пор. *голубиний* “лагідний, тихий”; *to be bearish* “бути сердитим” – пор. *ведмедукуватий* або *ведмедкуватий* “незграбний”; 3) **ТАК “тварина” (ознака) → ХТОСЬ “людина” (базис)**, де прислівники передають оцінку дій людини: *sheepishly* “соромливо, боязко”; *sluggishly* “повільно, мляво”; *по-свинячому* “непорядно, нечемно”; *по-вовчому* “люто, хижо”; *вовкувато*, *звіркувато*, *собакувато*; 4) **ДІЄ “тварина” (ознака) → ХТОСЬ “людина” (базис)**, за якою утворено похідні дієслова, причому значення декотрих з них не завжди адекватно відповідають одне одному: *to monkey* “імітувати”, *to monkey around* “пустувати”, *to*

monkey with something “бавитися чимсь; псувати” – пор. *мавнувати* “сліпо наслідувати чужі звички, вчинки тощо; передражнювати”.

Зоосемізми як продукт вторинної номінації є одиницями **мотивованими**, проте їхня мотивація не є однотипною. Випадки, коли форма слова, ідентична назві тварини, насправді не походить від останньої, пояснюються полісемією та омонімією, ширше розвиненими в англійській, ніж в українській мові. Так, *never batted an eye* “і оком не моргнути” походить не від *bat* “кажан”, а від *batter* “ударяти” (з лат. *battuere* “бити”); *to flounder* “намагатися вийти із скрутного становища; зазнавати поразки” утворено не від *flounder* “камбала” (зі ст.-франц. *flondre*, ст.-сканд. *flydhra*, споріднене з гр. *platys* “плаский, широкий” та лат. *planta* “підощва”), а від *founder* (варіант *flounder*) “іти на дно” (з лат. *fundus* “дно, фундамент”); *упакуватий* “сивуватий” (від назви темно-сірої масті коня).

Англійські та українські зоосемізми, які вказують на тих самих тварин, можуть мати протилежні аксіологічні значення в одній мові: *dog – lucky dog; die like a dog; work like a dog; fish – big fish; cold fish; drink like a fish; owl – wise old owl; be owlish*, собака – як (мов) вірний собака; злий, як собака; брехати, мов собака; кіт – лагідний, як кішка; поглядати, мов кіт на сало “ласо, пожадливо”; знає кішка, чие сало з’їла “винуватий вигляд”; кінь – жеребець; стара шкана. Чим давніший концепт тварини і чим більш інформації нашаровується на нього в процесі інтерпретації фауни людиною, тим більш ознак він охоплює.

Прагматичний потенціал зоосемізмів ґрунтується на складному діалектичному зв’язку між семантикою і прагматикою (В.І.Заботкіна). Словникові позначки, дефініції, ілюстративні приклади, включені до глоси зоосемізмів, мають виразну комунікативну спрямованість: “розмовне” (*like a cat on hot bricks* “дуже знервована людина” – пор. як щупак на сковорідці); “жартівливе” (*after awhile, crocodile* “до скорої зустрічі, друже”; *щоб тебе качка ніжкою брикнула* “виражає незадоволення, несхвалення”). Прагматичні ознаки не тільки визначають сферу вживання зоосемізмів, їхню частотність, але й обумовлюють ситуації, в яких зоосемізми можуть бути використані, а також зумовлюють потенційний перлокутивний ефект висловлення.

ВИСНОВКИ

Інтерпретативний характер сприйняття людиною докільля виявляється в особливостях вербалізації зоосемічного фрагмента картини світу в англійській та українській мовах. Знання про тварин і контакти з ними представлені у мовній картині світу нерівномірно, починаючи від узагальнення базових ознак для цілого ряду або типу тварин і завершуючи деталізацією їхньої масті або статі.

Антропоцентризм як домінуючий погляд на живу природу виражається в критеріях наближеності/ віддаленості, корисності/ некорисності, привабливості/ непривабливості, за якими людина оцінює тварин, і ці оцінки закріплюються

в системі мови. Варіативність ознак, приписуваних тваринам, і стереотипне ставлення до них зумовлюються національно-специфічним світосприйняттям носіїв мови. З одного боку, побутові контакти з тваринами актуалізуються в МОВН, що ґрунтуються на соціальних сюжетах, а з іншого, творчий потенціал людини виявляється в міфологізації тварин, приписуванні їм неприродних властивостей і закріпленні за певними тваринами ознак у культурному коді.

В обох мовах спостерігається варіативність способів вираження зоосемізмів. Анімальний компонент в англійських та українських МОВН може бути представленим як експліцитно, так й імпліцитно, а семантична структура МОВН вказує на відношення суміжності та/ або подібності між концептосферами ЛЮДИНА і ТВАРИНА. Ознака-предикат зумовлює структуру мовної одиниці вторинної номінації, а зміст ознаки впливає на коло референтів.

Потенційно кількість порівнянь людини з твариною є необмеженою. Проте в результаті зіставлення англійських та українських зоосемізмів було виявлено розбіжності в розподілі ознак, за якими характеризується людина у порівнянні з тваринами в досліджуваних мовах. Обмеження на утворення зоосемізмів накладають культурно значущі уявлення про тварин і досвід контактів з ними.

Паралельно з семантичними перетвореннями назв тварин спостерігається їхня функціональна переорієнтація та набуття зоосемізмами прагматичного значення. Феномен зміни основних функцій мовного знака виявляється в процесах десемантизації, термінологізації та ідіоматизації зоосемізмів.

За своїми функціональними й прагматичними характеристиками та можливостями зоосемізми в обох досліджуваних мовах належать до емотивно маркованої лексики, потенційно спрямованої на адресата, а експресивність зоосемізмів може переважати інформативність висловлення, в якому вони вживаються. Зоосемізми також зазнають аксіологічних змін, що вказує на їхню динаміку та семантичну варіативність.

Отже, досліджувані одиниці є багатограним мовним феноменом. Властивостями зоосемізмів є складність семантичної структури, спрямованість на асоціативні зв'язки, схильність до реалізації функціонального та прагматичного потенціалу, що характерно для одиниць вторинної номінації. Основною особливістю зоосемізмів є етнокультурне навантаження, що реалізується в мові.

Сучасні зіставні дослідження природи, статусу й функціонування в мові одиниць вторинної номінації, які відображають зоосемічний фрагмент знання про світ, є перспективними за умови поєднання здобутків традиційної лексикології та когнітивної семантики із залученням лінгвокультурологічних даних. Застосована в роботі методика аналізу відношень між концептами, вираженими в мовних одиницях, відкриває перспективи подальших контрастивних досліджень особливостей вербалізації етноконцептів інших сфер знань з урахуванням мовних та позамовних чинників.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ СТАТЕЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Особливості семантики зоосемізмів (на матеріалі англійської та української мов) // Проблеми зіставної семантики: Зб. наук. ст. – К.: КДЛУ, 1999. – С. 102–105.
2. Вторинна номінація: об'єктивне і суб'єктивне // Мова і культура. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6. – Т. 1.: Філософія мови і культури. – С. 270–276.
3. Зоосемізми як засіб відображення зооморфної картини світу в англійській та українській мовах // Проблеми зіставної семантики: Зб. наук. ст. – Вип. 7. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – С. 209–214.
4. Експліцитні та імпліцитні зоосемізми: концептуальний аналіз (на матеріалі англійської та української мов) // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2005. – Том 8, № 1. – С. 66–81.
5. Функціонально-прагматичні особливості зоосемізмів в англійській та українській мовах // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО “LINGUAPAX-VIII” КНЛУ. Філологія. Педагогіка. Психологія. – 2005. – Вип. 10. – С. 58–66.

АНОТАЦІЯ

Кривенко Г.Л. Зоосемізми в англійській та українській мовах: семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Київський національний лінгвістичний університет, Київ, 2006.

Дисертацію присвячено зіставленню англійських та українських зоосемізмів – назв тварин у переносному значенні, які використовуються для характеристики людини. Виходячи з принципів когнітивізму, етноцентризму, антропоцентризму, екологізму, функціоналізму, прагматизму та аксіологічності, досліджується співвіднесення зоосемічних фрагментів англійської та української мовних картин світу, що відображають контакти людини з живою природою, зокрема з фауною.

Встановлено, що вказівка на фауну в лексиці та фразеології з анімальним компонентом здійснюється як експліцитно, через назви тварин у переносному значенні, так й імпліцитно, за допомогою назв частин тіла тварин, назв предметів для утримання тварин, назв місць їхнього проживання, звуконаслідувальних слів тощо. У результаті компонентного і фреймового аналізу досліджуваних одиниць розроблено типологію концептуальних моделей, що лежать в основі утворення англійських і українських зоосемізмів, а також подано зіставну класифікацію ознак для порівняння людини з тваринами в англійській та українській мовах.

Виявлено, що зміна основних функцій зоосемізмів супроводжується процесом концептуальної перекатегоризації, яка полягає у зсуві вихідного

концепту ТВАРИНА з однієї категоріальної площини в іншу та актуалізується в похідних зоосемізмах. В роботі також визначено прагматичний потенціал зоосемізмів.

Ключові слова: зіставна типологія, експліцитний/ імпліцитний зоосемізм, картина світу, концептосфера, антропоцентризм, екологізм, когнітивізм, функціональна переорієнтація.

АННОТАЦІЯ

Кривенко А. Л. Зоосемизмы в английском и украинском языках: семантико-когнитивный и функционально-прагматический аспекты. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Киевский национальный лингвистический университет, Киев, 2006.

Диссертация посвящена сопоставлению английских и украинских зоосемизмов – названий животных, которые используются в переносном значении для характеристики человека.

Исследование построено на методологических принципах сравнительного анализа зоосемизмов в английском и украинском языках, которые включают когнитивизм, этноцентризм, антропоцентризм, экологізм, функціоналізм, прагматизм и аксиологичность. На основе перечисленных принципов исследуется соотношение зоосемических фрагментов английской и украинской языковых картин мира, которые отражают контакты человека с живой природой, в частности с фауной.

Установлено, что указание на фауну в лексике и фразеологии с анимальным компонентом осуществляется как эксплицитно, посредством названий животных в переносном значении, так и имплицитно, при помощи ряда сигналов референции. Таковыми являются названия частей тела животных и названия продуктов физиологических процессов живых организмов; термины, связанные с содержанием и использованием животных для хозяйственных потребностей человека; названия мест содержания и нахождения животных; звуки, характерные для животных, которые имитирует человек. В результате компонентного и фреймового анализа исследуемых единиц разработана типология концептуальных моделей, которые лежат в основе образования зоосемизмов в английском и украинском языках, а также предложена сопоставительная классификация признаков для сравнения человека с животным миром в английском и украинском языках.

Лексико-семантические отличия признака-предиката определяют структуру языковой единицы вторичной номинации, а содержание признака обуславливает круг референтов. Как показывает сопоставление зоосемизмов, асимметрия знаков в

английском и украинском языках намного выразительней, чем асимметрия концептов, что стоят за ними.

В исследовании доказано, что последствиями семантической трансформации, вызванной процессом вторичного наименования названий животных в английском и украинском языках, является функциональная переориентация зоосемизмов, выражающаяся в десемантизации, терминологизации/ детерминологизации и идиоматизации зоосемизмов, а также приобретение ими прагматического значения. Выяснено, что изменение основных функций зоосемизмов сопровождается процессом концептуальной перекатегоризации, которая проявляется в смещении исходного концепта ЖИВОТНОЕ из одной категориальной плоскости в другую и актуализируется в производных зоосемизмах. В работе также определен прагматический потенциал зоосемизмов.

Ключевые слова: сопоставительная типология, эксплицитный/ имплицитный зоосемизм, картина мира, концептосфера, антропоцентризм, экологизм, когнитивизм, функциональная переориентация.

RESUME

Kryvenko G. L. Zoosemisms in English and Ukrainian: Semantic, Cognitive, Functional, and Pragmatic Perspectives. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in philology, speciality 10.02.17 – Comparative Historical and Typological Linguistics. – Kyiv National Linguistic University, Kyiv, 2006.

This thesis presents a comparative study of English and Ukrainian zoosemisms, which are animal names used figuratively to characterise human beings. It also explores the manner in which zoosemantic fragments of English and Ukrainian linguistic pictures of the world reflecting human contact with animate nature correlate when observed through cognitive, ethnocentric, anthropocentric, ecological, functional, pragmatic, and axiological lenses.

A number of case studies allows for the establishment of references to fauna which are contained in the lexemes and phraseological units with the animal component, both explicitly through the figurative names of animals, as well as implicitly through the following indications: names of animal body parts, terms related to the keeping of animals, names of places where animals live, sounds typical of animals and others. Componential and frame analyses of the language units under study have resulted in the elaboration of the typology of the conceptual models that underline English and Ukrainian zoosemisms as well as the contrastive classification of features for comparing human beings with animals.

There is evidence that a change in the main functions of zoosemisms entails a conceptual re-categorisation which lies in a conceptual shift of the input concept

ANIMAL from one category to another. This process assumes its material form in derived zoosemisms. The pragmatic potential of zoosemisms is also defined.

Key words: contrastive typology, explicit/ implicit zoosemism, picture of the world, conceptual sphere, ethnocentric principle, anthropocentric principle, cognitive principle, functional re-orientation.

Підписано до друку 14.09.2006 р. Формат 60Ч90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 31.

“Видавництво “Науковий світ””®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 504.
200-87-13, 200-87-15, 8-050-525-88-77

